

Ebû Hanîfe'nin Hadis-Sünnet Anlayışı

İsmail Hakkı ÜNAL
AÜ İlahiyat Fakültesi

Ebû Hanîfe'nin *hadis-sünnet* anlayışını veya bu konudaki yaklaşımını üç başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına verdiği değer veya başka bir ifade ile sünneti bağlayıcılık açısından ele alış ve fıkında delil olarak kullanışı, ikincisi, rivayet malzemesini itikâdî ve fikhî eğilimleri doğrultusunda tercihi ve yorumlayışı, üçüncüsü ise, rivayetlerin muhtevasına yönelik tenkit faaliyetidir.

Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in söz ve tatbikatına yaklaşımını, onun günümüze ulaşan risaleleri arasında en sağlamlarından biri kabul edilen¹ *el-Âlim ve'l-müteallim* isimli eserindeki şu ifadesinden açıkça anlıyoruz: “Biz duyalım duymayalım, Resûlullah'ın (s.a.v.) söylediği her şey başımız gözümüz üstündedir. Biz ona inanır ve onun Allah'ın elçisinin dediği gibi olduğuna şahadet ederiz.”² Ebû Hanîfe'nin bu açık ikrarı karşısında, sünnete ittiba noktasında kendisine yönelik şüphe ve ithamların bir değerinin olmadığı söylenebilir.

Aynı risalede, kendisine, “tevhidi benimseyip Hz. Muhammed'i inkâr eden” kimsenin durumunu soran öğrencisine, “Hz. Muhammed'i inkâr edenin, Allah'ı da inkâr etmiş olacağını” söyleyerek şu âyeti delil getirir: “Hayır! Rabbin hakkı için onlar aralarında çıkan ihtilâflı konularda seni hakem yapıp sonra da senin verdiği hükme, içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”³

Hz. Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğunu bildiği halde onu öldürmek isteyen birisinin durumunu soran öğrencisine verdiği cevapta Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in Allah'ın katındaki derecesinin yüksekliğine işaretler, “Kim Resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.”⁴ âyetiyle, “Resûl size neyi verirse onu alın, sizi neden yasaklarsa ondan sakının.”⁵ âyetini zikretmektedir.⁶

Basra kadısı Osman el-Bettî'ye yazdığı risalede, “Bilmiş ol ki, bildiğiniz ve insanlara öğrettiğiniz şeylerin efdali sünnettir.” demektedir.⁷ Onun, istidlâl kaynaklarını sıralarken, “önce Allah'ın kitabını, sonra Resûlünün sünnetini dikkate aldığı, sonra da sahabe görüşlerinden dilediğini tercih ettiği” ifadesi Yahya b. Maîn'in *Kitâbu't-Tarih*'inde

¹ bkz. Sönmez Kutlu, Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri, Ankara-2000, s. 9-12.

² Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit, el-Âlim ve'l müteallim (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde) Türkçesi: Mustafa Öz, İstanbul-1981, s. 27.

³ en-Nisâ, 65. el-Âlim, s. 22.

⁴ en-Nisâ, 80.

⁵ el-Haşr, 7.

⁶ el-Âlim, s. 23.

⁷ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, Risâle ilâ Osman el-Bettî (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde), Türkçesi: Mustafa Öz, İstanbul-1981, s. 69.

zikredilmektedir.⁸ Nitekim o bu görüşünü, Osman el-Bettî'ye yazdığı risalesinde şöyle ifade etmiştir: “Asl olan Kur’ân-ı Kerîm’in getirdiği ve Hz. Peygamber’in davet ettiği, insanlar arasında tefrika çıkana kadar ashabının yapmakta devam edegeldikleri şeylerdir.”⁹

Menâkıb kitaplarında Ebû Hanîfe’nin sünnete bağlılığını teyid eden ve hadise muhalefet iddialarını şiddetle reddettiğini gösteren çok sayıda nakil bulunmakla beraber,¹⁰ sıhhatinden emin olamadığımız bu nakiller yerine, onun en seçkin öğrencilerinin eserlerinden vereceğimiz örneklerle konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Ebû Hanîfe, şahitleri ve delili olan davacı için yemini gerekli görmüyordu. Çünkü ona Hz. Peygamber’in, “yemin davalıya, delil davacıya gerekir” hadisi ulaşmıştı. Bu rivayeti zikrettikten sonra Ebû Hanîfe şöyle der: “Resûlullah’ın (s.a.v.) davacı üzerine koymadığı bir yükümlülüğü biz koyamayız. Yemini de Resûlullah’ın (s.a.v.) koyduğu yerden başka bir yere değiştiremeyiz.”¹¹

Alış verişte iki taraf bir ay muhayyerlik şartı koşarlarsa, Ebû Hanîfe’ye göre bu alış veriş fâsiddir. Çünkü Resûlullah’tan ona ulaşan bir hadise göre “üç günden fazla muhayyerliğin olamayacağı” ifade edilmiştir. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’nin muhayyerliği tamamen Hz. Peygamber’in hadisine dayandığını belirtmektedir. Halbuki İbn Ebû Leylâ’ya göre bir ay hatta bir sene bile muhayyerlik câizdir ve Ebû Yûsuf da bu görüşü benimsemektedir.¹²

Bir kimse üzerinde meyveli ağaç bulunan bir arazi satın alsa, satışta ağaç ve meyve zikredilmese, müşteri şart koşmadıkça, Ebû Hanîfe’ye göre, ağaç araziye tâbi olarak alıcıya, meyve satıcıya aittir. Çünkü ona Resûlullah’ın şu sözü ulaşmıştır: “Bir kimse aşıllı bir hurmalık satın alsa, müşteri istisna etmedikçe meyvesi satıcıya aittir.”¹³

Ebû Hanîfe, “kim dinini değiştirirse öldürünüz”¹⁴ rivayetine dayanarak tövbe etmeyen mürtedin öldürüleceğine hükmederken, İbn Abbâs’tan kendi naklettiği, “İslâm’dan dönen kadınlar öldürülmez, fakat İslâm’a davet edilip icbar edilirler.” rivayetine dayanarak kadınları bundan istisna etmiştir.¹⁵

İmam Muhammed’in sorusu üzerine namazda tebessüm eden kimsenin abdestinin bozulmayacağını söyleyen Ebû Hanîfe, “şayet kahrkaha ile gülerse” sorusuna, “Bu, abdestini bozar ve o kişinin yeniden abdest alıp namaz kılması gerekir” der. Bunun

⁸ Ahmed Muhammed Nurseyf, Yahya b. Maîn ve Kitâbuhu’t-tarih, I-IV, Mekke-1979, II, s. 608.

⁹ Ebû Hanîfe, Risâle, s. 67.

¹⁰ bkz. İbn Abdilberr, el-İntikâ fî selâseti’l-eimmeti’l-fukahâ, Beyrut-ty., s. 141, 144, 145; Mekkî, Menâkıbı Ebî Hanîfe, Beyrut-1981, s. 143; Zehebî, Menâkıbu’l-İmam Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi, Beyrut-1408, s. 34; Süyûtî, Tebyîzu’s-Sahife, Haydarabad-1961, s. 28; Şârânî, el-Mizân I-II, Mısır-1321, I, s. 47,48,53.

¹¹ Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim, İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ, Mısır-1357, s. 78-79.

¹² a.g.e, s. 16-17.

¹³ a.g.e, s. 21.

¹⁴ Buhârî, Cihad, 169.

¹⁵ Ebû Yûsuf, Kitâbu’l-Harâc, Kahire-1397, s. 196.

sebebinin soran İmam Muhammed'e, "Resûlullah'dan (s.a.v.) gelen rivayet sebebiyle" (li'l-eserillezî câe an Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem) şeklinde karşılık verir.¹⁶ İmam Muhammed başka bir eserinde, kahkahanın abdesti değil, sadece namazı bozacağı görüşünde olan Medinelilere şu cevabı vermektedir: "Şayet hadisler olmasaydı, kıyas Medine ehlinin dediği gibi olurdu. Ancak hadislerle birlikte kıyas olmaz. Mutlaka hadise tâbi olunması gerekir."¹⁷

Kıyası çok kullandığı şeklinde ithamlara maruz kalan Ebû Hanîfe bazen, "tam da kıyas yapılabilecek bir yer" diye düşünüldüğü bir noktada hadise tâbi olarak kıyası terk eder. Örneğin Hz. Aişe hadisine ittibâen, elbise üzerinde kurumuş meninin ovalanarak temizlenmesinin yeterli olduğunu ifade eden Ebû Hanîfe'ye öğrencisi İmam Muhammed, "kurumuş kan ve pisliğin de bu yolla temizlenmesinin yeterli olup olmadığını" sorunca, Ebû Hanîfe "bunun yeterli olmadığını" söyler. Aralarındaki farkı öğrenmek isteyen öğrencisine Ebû Hanîfe şöyle cevap verir: "Kıyasa göre her ikisi de birdir. Ancak meni hakkında eser (rivayet) vardır. Dolayısıyla biz onu benimsedik." (Hüma fi'l-kıyâsı sevâün gayra ennehu câe fi'l-menî eserun fe ehaznâ bihî.)¹⁸

Râfi' b. Hadic'in Resûlullah'tan naklettiği bir hadise dayanarak belli bir ürün (sebze veya meyve) karşılığında bahçeyi; Câbir hadisine dayanarak üçte bir veya dörtte bir ürün karşılığında da tarlayı kiraya vermeyi (musâkât ve muzâraa) hoşgörmeyen ve bunu fâsid ve meçhul bir kiralama olarak niteleyen Ebû Hanîfe'ye karşılık öğrencisi Ebû Yûsuf, diğer hadislerden daha sağlam ve daha yaygın gördüğü, "Resûlullah'ın Hayber'deki musâkât uygulamasına" dayanarak ve bunu mudarebe akdine kıyas ederek şu sonuca varır: "Allahu a'lem, bu konuda duyduklarımın en güzeli, bunların hepsinin câiz, doğru ve sahih olduğudur. Bana göre bu, mudârebe malı gibidir. Bu akitte de bir kimse, kârın yarısı veya üçte biri karşılığında malını mudârebe olarak diğerine verir. Ne miktar kâr elde edileceği meçhul olduğu halde bu akit câizdir ve bildiğime göre bu konuda âlimler arasında bir ihtilâf da yoktur."¹⁹

Görüldüğü üzere Ebû Yûsuf bazı hadislerle dayanarak musâkât ve muzâraa'yı uygun görmeyen Ebû Hanîfe'ye karşılık, sağlam ve daha yaygın olduğunu söylediği bir sünnete dayanarak ve uygulamayı mudarebeye kıyas ederek (ve innemâ kıyâsu hâzâ 'indenâ mea'l-eser)²⁰ insanların çok fazla ihtiyaç duydukları bir konuda rahatlatıcı bir hüküm vermiştir. Halbuki Ebû Hanîfe hadisleri delil aldığı bu konuda kıyasa yönelmemiştir.

Medine ehlinin aksine, Ramazan'da unutarak yiyip içen kimsenin orucunun bozulmuş olmayacağını hadise dayanarak ifade eden Ebû Hanîfe'nin, "Eğer bu konuda rivayetler olmasaydı kişinin kaza etmesini emrederdim." meşhur sözünü öğrencisi İmam

¹⁶ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Kitabu'l-Asl, I-V, Karaçi-ty., I, s. 59.

¹⁷ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, el-Hucce alâ ehli'l-Medine, I-IV, Haydarabad 1965, I, s. 204.

¹⁸ el-Asl, s. 61-62.

¹⁹ Kitabu'l-Harâc, s. 95-96.

²⁰ ihtilâf, s. 42.

Muhammed nakletmektedir.²¹ İmam Muhammed hadis olan bir konuda Medine ehlinin nasıl olup da unutarak yiyip içen oruçluya kazayı gerekli gördüklerine hayret etmekte ve “reddedilmesi mümkün olmayan rivayetler karşısında reyle amel etmenin doğru olmadığını Medine ehlinin de bildiğini” ifade etmektedir.²²

Ebû Yûsuf, dâru’l-harbde bir Müslüman ile bir gayrimüslim arasında ribâ cereyan etmeyeceği görüşünde olan Ebû Hanîfe’nin bu görüşünü, bazı şeyhlerinin Mekhul tarîkıyla Hz. Peygamber’den naklettikleri, “ehli harble ehli İslâm arasında ribâ olmaz” rivayetine dayandırdığını söylemektedir. Ebû Yûsuf, Evzâî ile beraber hocasının bu görüşüne katılmamaktadır.²³

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin sadece Hz. Peygamber’in söz ve tatbikatı karşısında değil, sahabe kavli ve ameli karşısında da kıyası terk ettiklerini gösteren pek çok örnek kaynaklarımızda mevcuttur.²⁴

Ebû Hanîfe yerine göre sahabî sözü ve amelini de hadis olarak nitelendirmektedir. *el-Fıkhu’l-ebsat*’ta, savaşıp yağmacılık yapan hâricîlerin, sulh yaptıktan sonra takibata uğrayıp uğramayacaklarını soran öğrencisine, onlara bir şey gerekmeyeceğini, had ve kısas uygulanmayacağını belirten Ebû Hanîfe, sebebini öğrenmek isteyen öğrenciye, “Osman (r.a.)’ın katli konusunda ashabin, bir tevil sonucu kan dökenlere kısas yapılmayacağı, bir teville haram ilişkide bulunanlara had uygulanmayacağı ve yine bir teville bir mala el koyan kimsenin takibata uğramayacağı, sadece el konulan malın aynen geri alınacağı hususunda ittifak ettikleri şeklinde gelen hadisten dolayı” diyerek,²⁵ Hz. Peygamber’den sonra cereyan eden siyasî ve sosyal bir kargaşa sırasında ashabin genel tavrını yansıtan bir haberi hadis olarak isimlendirip bunu, daha sonrakî siyasî bir başkaldırı olan Hâricî ayaklanmasında delil olarak kullanmaktadır.

Ebû Hanîfe’nin, Hz. Peygamber’in söz ve tatbikatı yanı sıra sahabe ve tâbiünün uygulamasını delil olarak kullanması da az rastlanan bir durum değildir. Örneğin Ebû Hanîfe selem akdini câiz görürken buna dayanak olarak, “Abdullah b. Abbâs’ın bunu maruf ve güzel gördüğü bize ulaşmıştır.” demektedir.²⁶

Ebû Hanîfe, bir erkeğin, bir kadınla üvey annesini nikâhı altında bir araya getirmesinin cevazına hükmederken, Abdullah b. Ca’fer b. Ebû Tâlib’in böyle bir evliliğini delil göstermektedir.²⁷

²¹ el-Hucce, I, s. 392.

²² Aynı yer.

²³ Ebû Yûsuf, *er-Reddu alâ Siyeri’l-Evzâî*, Beyrut-ty., s. 89.

²⁴ *ed-Debûsi*, *Te’sîsu’n-nazar*, Mısır-1355, s. 48-49; *Serahsî*, *Usûl*, I-II, İstanbul-1984, II, s. 106-110; *Abdulaziz el-Buhârî*, *Keşfu’l-esrâr*, I-IV, İstanbul-1308, II, s. 386; *el-Kureşî*, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, I-IV, Riyad-1978, I, s. 146-151.

²⁵ Ebû Hanîfe, *Nu’mân b. Sâbit*, *el-Fıkhu’l-ebsat* (İmâm-ı A’zam’ın Beş Eseri içinde) Türkçesi: Mustafa Öz, İstanbul-1981, s. 44.

²⁶ *İhtilâf*, s. 70.

²⁷ a.g.e, s. 170-171.

Zina eden bekâra yüz sopa ile birlikte bir yıl sürgün cezasını uygun görmeyen Ebû Hanîfe, Hz. Ali'nin bunu nehyettiğini ve “sürgün fitne olarak yeter” dediğini nakletmektedir.²⁸

Bütün bu örnekler Ebû Hanîfe'nin, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetini, gerektiğinde sahabe ve tâbiûnun görüş ve uygulamalarını delil olarak kullanmakta herhangi bir sıkıntısının bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Ebû Hanîfe'nin, diğer mezhep imamları ve fukaha gibi, kendi itikadî ve fikhî yaklaşımı doğrultusunda rivayetler arasından tercih yapıp, yorumda bulunmasının yadırganacak bir yanı yoktur. Bu noktada bütün ulema aynı düzlemde ve tabiatıyla her âlimin, kendi tercihinin daha sağlam, diğerlerinininkinin ise zayıf olduğunu söyleyerek kendisini meşrûlaştırma hakkı vardır. Burada doğru yanlış ayırımı yapmanın objektif bir kriterini bulmak da son derece zordur. Çünkü her ekol, doğru-yanlış, sahih-çürük ayırımını kendi kriterlerine göre yapmaktadır.

Ebû Hanîfe, hadis ve sünneti kendi itikadî ve fikhî yaklaşımı doğrultusunda yorumlayıp kullanmada da diğer âlimlerden çok farklı bir konumda değildir. Mürcie'den kabul edilen Ebû Hanîfe²⁹ her ne kadar bu nitelemenin olumsuz çağrışımını kabul etmese de, bu ekolün temel görüşlerini benimsediğini reddetmemektedir. Osman el-Bettî'ye yazdığı risalesinde bunu şöyle dile getirir: “Mürcie ismi konusunda zikrettiğine gelince, hak ve adaletle konuşan bir topluluğa bid'at ehli bu ismi vermişse onların ne günahı var? Halbuki onlar adalet ve sünnet ehlidirler. Bu ismi (Mürcie ismini) onlara kin ve buğz ehli vermiştir. Hayatım hakkı için, insanları adaletle çağırırsan onlar da sana uysalar, buğz ehlinin onları (farklı şekilde) isimlendirmesi adaletle bir kusur getirmez. Böyle yaparlarsa bu taktıkları isim bid'at olur. Bu durum, adalet ehlinde aldığın şeylere bir nakîsa getirir mi?”³⁰

Nitekim Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim* isimli risalesinde de, “irca”nın aslının nereden geldiğini ve bununla ne kast ettiklerini örneklerle açıklamaktadır.³¹ *el-Fıkhul-ekber*'de yer alan bazı farklı ifade ve açıklamaların³² Ebû Hanîfe'yi mürcie suçlamasından kurtarmak isteyenlerin bir idracı olduğu bazı araştırmacılarca ortaya konulmuştur.³³

Ebû Hanîfe bu itikadî anlayışına uygun olarak, “Mü'min zina edince başından gömleğinin çıkarıldığı gibi imanı da çıkarılır. Sonra tevbe ederse imanı ona iade edilir.” hadisini³⁴ Kur'ân'a aykırı bularak reddeder.³⁵ Ebû Hanîfe burada en-Nûr sûresinin 2. ve en-

²⁸ a.g.e, s. 218. Ebû Hanîfe'nin Tâbiûn kavli ve tatbikatına bakışı ile ilgili örnekler için bkz. İ.Hakkı Ünal, İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara-1994, s. 74-76.

²⁹ Kutlu, a.g.e., s. 15.

³⁰ Ebû Hanîfe, Risâle, s. 69-70.

³¹ el-Âlim, s. 25-26.

³² bkz. Ebû Hanîfe, el-Fıkhul-ekber (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, İstanbul-1981, s. 61, 62.)

³³ Kutlu, a.g.e., s. 15-16.

³⁴ Benzer bir rivayet için bkz., Ebû Dâvûd, es-Sünne, 16; Tirmizî, İman, 11.

³⁵ el-Âlim, s. 26-27.

Nisâ sûresinin 16. ayetlerine atıfta bulunmaktadır. Ebû Hanîfe, “içki içen kimsenin kırk gece veya kırk gün namazının kabul olunmayacağı” rivayetini de³⁶ bir çok âyete atıfta bulunarak reddetmektedir.³⁷

Burada dikkati çeken husus Ebû Hanîfe’nin Kur’ân’a arz ederek reddettiği rivayetlerin, ameli imanın bir parçası olarak gören ve onun artıp eksilebileceğini savunan Ehl-i hadisin düşüncelerini yansıtır olmasındır. Nitekim Buhârî daha sonra iman-amel arasındaki sıkı münasebete işaret eden ve imanın artıp eksilebileceğini vurgulayan pek çok rivayeti “Sahih”inin İman bölümünde ustalıkla bir araya getirerek, kendi itikadî anlayışı doğrultusunda Mürcie’ye cevap vermiştir.

Ebû Hanîfe, itikadî görüşleri açısından en sert muhalifi durumunda bulunan Hâricîlerin, “cehennem ehlinin köpekleri” olduğu şeklinde Hz. Peygamber’e isnad edilen ve *el-Fıkhu’l-ebşat*’ında yer alan siyasî rivayetin sıhhati konusunda herhangi bir tereddüt izhar etmemiştir.³⁸

Yine *el-Fıkhu’l-ebşat*’da yer alan ve Ebû Hanîfe’nin bazı ilim ehlinde naklettiği bildirilen bir diyalogda, Humus şehrine gelen Muaz b. Cebel’e bir genç, bütün amelleri yerine getirdiği halde Allah ve Resûlü hakkında şüphe edenle, Allah ve Resûlüne iman edip de amelleri ihmal eden iki kişinin durumunu sormuş, Muaz, birincisinin cehenneme gideceğini, ikincisi için ise ümit ve korku içinde olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine genç, “Ey Ebû Abdurrahman! Sanki şekle amel fayda vermediği gibi, imanla da hiçbir şey zarar vermiyor” demiş, Muaz gencin arkasından, “bu vadide bu gençten daha fakîh kimse yoktur” diyerek takdirlerini dile getirmiştir.³⁹ Hicrî 18 yılında 38 yaşında iken Şam’da tâûndan ölen Muaz b. Cebel’in bu tartışmalara dâhil edilmesiyle muhtemelen, Mürcîî fikirlerin çok erken bir dönemde mevcut olduğu ve bu anlayışın Hz. Peygamber’in ashâbı tarafından da olumlu karşılandığı vurgulanmak istenmektedir.

Ebû Hanîfe imanda şüpheyi kabul etmediği için bu konuyu kendisine soran öğrencisine, “Ben gerçekten mü’minim” demek gerektiğini ve bu kişinin imanının meleklerin imanı gibi olduğunu belirterek, el-Hâris (Hârise) b. Mâlik el-Ensârî’nin rivayetini delil olarak vermektedir. Bu rivayetin baş tarafında, Hz. Peygamber’in Hârise’ye “Nasıl sabahladın?” diye sorduğu, onun da “Gerçekten mü’min olarak sabahladım.” (asbahtu mü’minen hakkan) dediği nakledilir.⁴⁰

³⁶ Tirmizî, Eşribe, 1; İbn Mâce, Eşribe, 4.

³⁷ el-Âlim, s. 27-28. Âyetler için bkz. el-Bakara, 285, Âl-i İmrân 195, el-Enbiyâ, 47, Yâsîn, 54, es-Saffât, 39, et-Tahrim, 7, el-Kamer, 53, ez-Zilzal, 7-8.

³⁸ el-Fıkhu’l-ebşat, s. 40-41. Ebû Ümâme hadisi olarak bilinen bu rivayet, el-Fıkhu’l-ebşat’da yanlış anlaşılabilir bir metinle yer almış ve mütercim tarafından da öyle çevrilmiştir. bkz. Türkçesi: s. 49-50. Rivayetin aslı için bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, s. 250, 253, 256.

³⁹ el-Fıkhu’l-ebşat, s. 43-44.

⁴⁰ a.g.e, s. 42. Bu rivayetin değişik varyantları ve sıhhat değerlendirmesi için bkz. İbn Hacer el-Askalanî, el-İşâbe fi temyîzi’s-sahâbe, I-IV, I, s. 289-290.

Mürcie'nin delil aldığı diğer bir rivayet de Ebû Hanîfe tarıkıyla Ebû Yûsuf'un *Kitâbu'l-Âsâr*'ında yer almaktadır.⁴¹ Bu eserde Ebû'd-Derdâ'ya, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde⁴² Ebû Zerr'e nisbet edilen bu rivayetdeki bazı ayrıntılar dikkat çekicidir. Bu hadise göre Hz. Peygamber Ebû Zerr'e hitaben, “zina edip hırsızlık yapsa da kelime-i şahadeti söyleyen herkesin cennete gireceğini bildirmektedir. Ebû Zerr'in mükerrer sorularına karşılık aynı cevabı veren Hz. Peygamber, sonunda “Ebû Zerr'in (*el-Âsâr*'da Ebû'd-Derdâ'nın) burnu yere sürtülse de” diyerek onun şaşkınlığına rağmen bunun böyle olacağını ifade etmektedir. Ancak Buhârî ve Müslim rivayetinde “cennete girer” denildiği halde, *el-Âsâr*'da “ona cennet vâcib olur” denilmektedir. Bu farklılık, iman ile amel arasını kesin çizgilerle ayıran Mürcie için son derece önemlidir. *Kitabu'l-Âsâr*'daki rivayetin sonunda, Ebû'd-Derdâ'nın bu hadisi her Cuma günü Resûlullah'ın minberine çıkarak okuduğu ve parmağını burnunun üzerine koyarak, “Ebû'd-Derdâ'nın burnunun sürtülmesine rağmen zina etse de hırsızlık yapsa da...” şeklinde tekrarladığı nakledilmektedir. Bu ayrıntı Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yoktur.

Büyük günah işleyenlerin durumu hakkında Hâricîlerin tam tersi bir görüşe sahip olan Mürcie ve Ebû Hanîfe bu konuda Hz. Peygamber'in şefaatinin önemli bir rolü olacağı kanaatindedirler. *el-Fıkhu'l-ekber* ve *el-Vasiyye*'de Ebû Hanîfe diğer peygamberlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in de günahkârlara ve özellikle büyük günah sahiplerine şefaatinin hak ve sabit olduğunu belirtmektedir.⁴³ Bu iki yerde, belki henüz hadisleşmediği veya hadişlesse bile Ebû Hanîfe'ye ulaşmadığı için, “şefaatin ümmetimin büyük günah sahiplerinedir,”⁴⁴ rivayetine bir atıf olmasa da bu görüşün o dönemde tartışılır olduğu açıktır. Nitekim aynı dönemde yaşamış Hâricîlerin büyük hadisçisi Rebî' b. Habîb (ö. 160)'in *Müsned*'inde yer alan ve yukarıdaki rivayetin başına “leyset” eklenerek oluşturulan hadiste, “ümmezin büyük günah sahiplerinin Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum kalacakları” bildirilmektedir.⁴⁵ Rivayetin akabinde hadisin râvisi görünen Câbir b. Zeyd yeminle, “ehl-i kebâir”e şefaatin olmayacağı, zira Allah'ın, Kitabında onlara cehennemle vâidde bulunduğu, Enes b. Mâlik'ten her ne kadar bunun tersine bir hadis gelse de, bununla katl, zina, sihir gibi Allah'ın cehennem vâidinde bulunduğu günahların kastedilmediği açıklamasını yapmakta, Enes b. Mâlik'in de şöyle dediği nakledilmektedir: “Siz öyle ameller işliyorsunuz ki, onlar sizin gözünüze kıldan ince görünse de biz onları Resûlullah'ın zamanında “kebâir”den sayardık.”⁴⁶ Böylece Hâricîler yorumlarıyla karşı rivayeti de etkisiz hale getirmiş olmaktadır.

Görüldüğü üzere o dönemde muhalif gruplar arasında yaşanan bu tartışmalar, rivayetler üzerinden yürütülmekte, böylece Hz. Peygamber'in otoritesi polemiklerde etkili bir silah olarak kullanılmaktadır. Ebû Hanîfe de bu ortamın dışında değildir.

⁴¹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, Beyrut-1355, s. 197.

⁴² Buhârî, *Libas*, 24; Müslim, *İman*, 154.

⁴³ *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 62; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye* (İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde) s. 75.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünne*, 21.

⁴⁵ Rebî' b. Habîb, *el-Müsned*, IV, s. 22.

⁴⁶ Aynı yer.

Ebû Hanîfe mezhep imamları arasında hadis tenkidinde Kur'ân'a arz yöntemini ciddi olarak dile getiren ilk imamdır. Her ne kadar Ebû Hanîfe bu yöntemi genellikle ihtilâflı konularda kendi haklılığını ispatlamak için kullanmış ve öğrencileri de bazı asılsız rivayetleri bu yöntemin meşrûyeti için delil getirmişlerse de iyi kullanıldığı takdirde, rivayetleri değerlendirmede böyle bir yaklaşımın önemi inkâr edilemez. Nitekim Hz. Aîşe ile başlayan bu eğilim, özellikle hadisçiler tarafından benimsenip sürdürülebilseydi, hadis konusunda yüz yüze olduğumuz pek çok problem günümüze taşınmayabilirdi.

Ebû Hanîfe'nin, bu yöntemle, aslında sahih kabul etmediği rivayetleri Kur'ân'a arzettiği anlaşılmaktadır. İbn Hazm'ın da dediği gibi, "aslında Kur'ân'a muhalif sahih bir haberin bulunmasına imkân yoktur."⁴⁷ Ancak Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal ve kültürel ihtilâfların en yoğun yaşandığı ve buna paralel olarak da uydurma haberlerin hızla üretilip tedavüle sokulduğu bir dönem olduğu düşünülürse, Kur'ân gibi otantik bir metni hakem kılmanın kaçınılmaz olduğu ortadadır.

Ebû Hanîfe daha önce zikrettiğimiz, "zina eden mü'minin imanı" rivayetini Kur'ân'a aykırı bulup eleştirirken, "Ben, bunları yalanlıyorum. Ancak benim bunları yalanlamam ve reddim, Nebî'yi (s.a.v.) yalanlama değildir. Peygamber sözü için yalanlama ancak bir adamın, 'ben Nebî'nin (s.a.v.) sözünü yalanlıyorum' demesiyle olur,"⁴⁸ diyerek hedefinin, sahih olmadığı halde Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, bir kimsenin "ben Hz. Peygamber'in her söylediğine inanırım, ancak Nebî (s.a.v.) haksız konuşmaz ve Kur'ân'a muhalefet etmez" demişse bu söz onun Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı tasdik ettiğini gösterir."⁴⁹

Hanefîler bu temelden hareketle Kur'ân'a muhalif gördükleri haber-i vâhidleri "manevî inkitâ" gerekçesiyle reddetmişler⁵⁰ ve hadisçilerin senetteki inkitâ, yani maddî inkitâ kavramı yanı sıra bu alanda âdeta çığır açacak yepyeni bir kavram ortaya koymuşlardır.⁵¹ Ancak bu önemli tespit uygulamada objektif bir kriter olarak kullanılmak yerine büyük ölçüde mezhebî polemiklere ve kısır çekişmelere kurban edilmiştir.

Ebû Yûsuf, hocasının Kur'ân'a arz konusundaki hassasiyetini bir adım daha ileri götürerek, "çoğalan rivayetler arasından kitap ve sünnete uygun olmayan, fıkıh ehlinin bilmediği, şaz (münferid) rivayetlerden sakınılması, Kitap ve sünnete uygun olanların alınarak diğerlerinin buna göre değerlendirilmesi gerektiğini" ifade etmekte, "Kur'ân'a muhalif olan Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş dahi olsa ondan değildir." demektedir.⁵²

Ne var ki Ebû Yûsuf, bu haklı talebini gerekçelendirirken makul açıklamalarla yetinmek yerine bazı uydurma haberlere dayanmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber

⁴⁷ İbn Hazm, el-İhkâm fî usûlî'l-ahkâm, I-VIII, Mısır-1347, II, s. 81.

⁴⁸ el-Âlim, s. 26

⁴⁹ Aynı yer.

⁵⁰ Serahsî, Usûl, c.I, s. 364.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavrılarının Bir Göstergesi Olarak Manevî İnkıtâ Anlayışları" Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 8, Kayseri-1992.

⁵² Ebû Yûsuf, er-Redd, s. 31.

minberde, “...benden hadisler yayılacak, size gelenlerden Kur’ân’a uygun olanlar bendendir. Kur’ân’a aykırı olanlar ise benden değildir” demiştir.⁵³ Ebû Yûsuf’un, hadislerin muhteva tenkidini, kendileri de tenkide muhtaç başka rivayetlerle temellendirmesini, yaşadığı dönemin hâkim zihniyeti ile açıklamak mümkündür.

Hanefî usûlcülerin, “asıllara muhalif olan haber-i vâhid reddedilir,”⁵⁴ “Kur’ân’a yapılan ziyade neshdir.”⁵⁵ şeklinde formüle ettikleri kâideler aslında Ebû Hanîfe’nin öncülüğünü yaptığı, “rivayetleri Kur’ân’la test etme” yaklaşımının uzantıları olarak kabul edilmelidir. Ancak mezhep mensubiyeti dikkate alındığında bu yöntemin her zaman başarı ile ve objektif olarak uygulandığı söylenemez.

Sonuç olarak, Ebû Hanîfe, siyasî ve sosyal çalkantıların en yoğun yaşandığı, dinî ve fikrî ihtilâfların zirve noktasına ulaştığı, bunların sonucu olarak bir çok fırka ve mezhebin teşekkül ettiği bir dönem ve coğrafyada yetişmiş mümtaz bir İslâm âlimidir. Taraf olduğu tartışmalarla, itikadî ve fikhî rakipleriyle, sevenleri ve sevmeyenleri ile o dönemin insanıdır. Hadis-sünnet anlayışı konusunda çağdaşı diğer imamlardan farklı yönleri bulunsa da, sünnetin hücciyetini kabul etme ve gerektiği yerde delil olarak kullanma yönünden onlarla aralarında temelde bir farklılık yoktur. Onun, katı hâricî anlayışı karşısında daha müsamahakâr olan Mürcîî fikirleri benimsemesi, İslâm’ın yayılış döneminde yeni Müslüman olan farklı uluslara mensup insanları, bir günahla dinden çıkma tehdidi karşısında, her halükârda imanlarını koruma avantajını sağlayan bu anlayış etrafında toplanmaya sevketmiş, Ebû Hanîfe ve ekolü belki de bu yüzden asırlar boyu en fazla taraftarı olan mezhep olma özelliğini korumuştur. Günümüzde Ebû Hanîfe gibi şahsiyetler hakkında bilimsel çalışmalar yapılırken onları bugüne taşımak yerine, mümkün olduğu ölçüde o güne gidilerek, o havanın teneffüs edilmesi şarttır. Böylece mezhebî çekişme ve ihtilâfların, o dönemin şartları çerçevesinde daha gerçekçi yorumlanma imkânı doğabileceği gibi, bazı çevrelerde hâlâ sürdürülmeye çalışılan mezhebî asabiyet ve sonu gelmeyen haklı-haksız tartışmalarından da korunulmuş olacaktır.

Cemal SOFUOĞLU
DEÜ İlahiyat Fakültesi

İsmail Hakkı Beye teşekkür ediyoruz. Doyurucu bir tebliğ sundular, zamanında bitirdiler. Güzel bir tebliğ dinlediniz. Sağolun. Arkadaşımızın Müzakerecisi Mehmet Özşenel Bey önemli bir mazereti dolayısıyla gelememiş. Onun yerine Hayati Yılmaz Bey, Mehmet Bey’in Müzakere metnini okuyacaklar. Arkadaşımız Sakarya İlahiyat Fakültesi’nden. Buyurun Hayati Bey.

⁵³ a.g.e, s. 24-25.

⁵⁴ Debûsî, Te’sîs, s. 77.

⁵⁵ Serahsî, Usûl, II, s. 82.

Müzakere

Mehmet ÖZŞENEL
SAÜ İlâhiyat Fakültesi

İmam Ebû Hanîfe'nin en fazla ithama maruz kaldığı konuların başında sünnet ve hadisin geldiği bilinen bir husustur. Bu ithamlar büyük ölçüde onun sünnete bakışı ve hadis/sünnet konusundaki yaklaşımlarıyla doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'nin hadis anlayışı ve sünnet karşısındaki tavrının belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Tebliğ sahibi hocamız böylesine önemli ve geniş bir konuyu bir tebliğ çerçevesinde anahatlarıyla ele alıp incelemiş bulunmaktadır. Hocamızın, İmam Ebû Hanîfe'nin hadis-sünnet anlayışı hususunda bize genel bir çerçeve sunan bu “muhtasar-müfid” tebliğinden istifade ettik. Kendisine müteşekkiziz. Bununla birlikte burada hocamızın müsahahasına sığınarak birkaç mülahazamızı arz etmek istiyoruz.

İmam Ebû Hanîfe'nin sünnet anlayışını tespit etmenin en sağlıklı yolu hocamızın da belirttiği gibi onun kendi eserleriyle seçkin öğrencilerinin eserlerini referans/esas almaktır ve bu konuda pek çok örnek de bu kaynaklarda mevcuttur. Ancak bu durum bazı menâkıb kitaplarında yer alan ve bu örnekleri teyid edici mahiyette bulunan bazı önemli tarihî kayıtları göz ardı etmemizi gerektirmez. Bu bakımdan hocamızın menâkıb kitapları hakkında genellemeye giderek bunlardaki nakiller konusunda şüphe ve güvensizlik taşımasına bir anlam veremediğimizi belirtmek istiyoruz. Üstelik atıfta bulunduğu menâkıb müellifleri arasında İbn Abdülberr, Zehebî, Süyûtî gibi Hanefî mezhebinden olmayan ve hadisçilik yönleri ağır basan değerli âlimler bulunmaktadır. Hanefî menâkıb müellifi Mekkî de dâhil olmak üzere bu müellifler eserlerinde kaydettikleri rivayetleri büyük ölçüde kendilerinden önceki rical ve tabakât kaynaklarından almakta veya senedli bilgiler halinde nakletmektedirler. Nitekim tebliğ sahibi, bu menâkıb kitaplarının da kaynak olarak kullandığı Yahya b. Maîn'in *Tarih*'inden Ebû Hanîfe'nin sünnet anlayışını da yansıtan içtihat usûlüne dair meşhur sözünü bir paragraf yukarıda nakletmiş bulunmaktadır. Şu hâlde bu tür menâkıb kitaplarında kaynağını bildiğimiz veya sened ve metin tetkiki yaparak doğruluğunu test etme imkânına sahip olduğumuz kimi önemli tarihî kayıtları kullanmakta herhangi bir mahzur olmasa gerektir.

Diğer taraftan bir araştırmaya istinaden İmam Ebû Hanîfe'nin Mürcie'den kabul edildiği ve onun bu ekolün temel görüşlerini benimsediği kaydedilmektedir. Oysaki yine tebliğ sahibinin bir cümle sonra bizzat İmam Ebû Hanîfe'den yaptığı alıntı, onun bu iddiayı açık bir şekilde reddettiğini ve bu iddianın sadece muhaliflerinin yakıştıması bir isimlendirmeden ibaret olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Şu halde ircâ isnadı, bidat ehlinin bir yakıştıması ve iftirası olup bizzat Ebû Hanîfe tarafından reddedilmiştir. Bu durum İmam Şâfiî'nin “Ehl-i beyti sevmek eğer Râfızîlikse, bilin ki ben Râfızîyim.” sözüne benzemektedir. Bu söze istinaden kimse İmam Şâfiî'nin Râfızî olduğunu iddia

edemezse, Hâricîleri tenkit için söylediği bazı sözlerine ve ircâ ifadesini kullanmasına istinaden Ebû Hanîfe'nin de Mürcî' olduğu herhalde söylenemez.

el-Fıkhu'l-ekber'deki bazı ifadelerin Ebû Hanîfe'yi ircâ suçlamasından kurtarmak isteyenlerin bir idracı olduğu iddiasına gelince, bu esere sonradan ilâve edilmiş ifadelerin bulunup bulunmadığı tartışılabilir. Ancak *el-Fıkhu'l-ekber*'de sonradan eklendiği iddia edilen ircâ ile ilgili görüşlerin dikkatle incelendiğinde aslında Ebû Hanîfe'nin diğer risalelerindeki görüşlerinden çok da farklı olmadığı görülür. Burada önemli olan ircâ ile ne kastedildiğidir. İmam Ebû Hanîfe'nin ircâ ile ne kasdettiği kendi ifadeleriyle açık bir şekilde ortaya konmuştur. Buna göre o ircâ ile kısaca, tevbe etmeden ölen büyük günah sahibinin durumunun Allah'a kalmış olduğunu dile getirmiştir ki Ehl-i sünnet'in görüşü de bundan farklı değildir. Hasımlarının bunu ircâ veya başka bir şeyle isimlendirmesi gerçeği değiştirmez. Ebû Hanîfe'nin yukarıda tebliğ sahibi tarafından iktibas olunan sözünde söylediği de budur.

İmam Ebû Hanîfe'nin, zina eden mü'minin imanının gideceğini ifade eden hadisi Kur'ân'a aykırı bularak reddettiği doğrudur. Burada Ebû Hanîfe öncelikle hadisin sahibini değil, râvilerini itham ettiğini belirtmektedir. Nitekim *al-Âlim ve'l-müteallim*'deki lafızlarıyla hadisin el-Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer aldığı ve bu rivayetin râvilerinin tenkid edildiği Muhammed Zâhid el-Kevserî tarafından eserin Arapça neşrinde kaydedilmektedir. Ancak bu noktaya, ne eserin mütercimi, ne de tebliğ sahibi işaret etmemekte, aksine Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de yer alan benzeri bir rivayete atıfta bulunmaktadırlar. Bu ise Ebû Hanîfe'nin bu iki kaynaktaki hadisi reddettiğini îham etmektedir. Oysa ki hadis ilminde her bir senedin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği malumdur. Muhtevaya gelince, yukarıdaki rivayetlerin aynı şeyi işaret ettiği söylenebilir. Bu durumda da bu rivayetler diğer sahih hadislerle birlikte değerlendirilerek tevil yoluna gidilir ki cumhur ulema bunu seçmiştir, ya da rivayetler zahirî manasına bakılarak Kur'ân'la karşılaştırılır. Ebû Hanîfe bu ikinci yolu seçmiştir.

Diğer taraftan hocamız tebliğinde Ebû Hanîfe'nin, içki içenin kırk gün namazının kabul olunmayacağı yönündeki rivayeti reddettiğini belirtmektedir. Her şeyden önce bu ifadenin *el-Âlim*'de hadis ya da rivayet olarak yer almadığını belirtmemiz gerekiyor. Ebû Hanîfe'ye bu söz bir iddia olarak sorulmuş, o da bunu bu şekilde değerlendirmiştir. Hadis olduğu belirtilseydi, durum değişir miydi? Bu ayrı bir tartışma konusudur. Burada önemli olan kişiye söylemediği sözü söyletmemektir. Kaldı ki burada bu ifadenin reddedildiği de o kadar açık değildir. Ebû Hanîfe cevabının başında bu sözün yorumunun ne olduğunu bilmediğini, ancak adalete aykırı olarak yorumlamadıkları sürece onları yalanlamayacağını belirttikten sonra hak ve âdaletin neyi gerektirdiğini âyetlerle açıklamaktadır.

Tebliğ sahibi *el-Fıkhu'l-ebser*'ta yeralan ve Muaz b. Cebel ile bir genç arasında geçen iman-amel ilişkisine dair diyalogdan bahisle "Hicrî 18 yılında 38 yaşında iken Şam'da tâûndan ölen Muaz b. Cebel'in bu tartışmalara dâhil edilmesiyle muhtemelen, Mürcî'

fikirlerin çok erken bir dönemde mevcut olduğu ve bu anlayışın Hz. Peygamber'in ashabı tarafından da olumlu karşılandığı vurgulanmak istenmektedir.” demektedir. Hocamız bu ifadesiyle acaba bu rivayetin, görüşünü desteklemek için Ebû Hanîfe tarafından uydurulduğunu ya da uydurulmuş bir rivayeti Kur'ân'la test etmeden eserine aldığını mı ima etmektedir? Bu hususta tavzihlerini istirham ediyorum.

Diğer taraftan Mürcie'nin delil aldığı bir hadisin Ebû Hanîfe tarikiyle Ebû Yûsuf'un *el-Âsar*'ında yer alması da onun Mürciî olduğuna delil teşkil etmez. Nitekim aynı hadis tebliğ sahibinin de belirttiği gibi Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde de yer almaktadır. Tebliğ sahibinin işaret ettiği iki rivayet arasındaki “cennet vâcib olur”/“cennete girer” tarzındaki lafız farkının neticeyi değiştirecek bir fark olduğunu düşünmüyoruz. Eğer bu lafız farkı ciddîye alınacak olursa bunlardan birinde râvilerin bir tasarrufu olduğu sonucunu mu çıkarmak gerekiyor? Bu konuda da hocamızın açıklamasını rica ediyorum.

Tebliğinde günahkârlar için şefaatin sübûtu konusunu da ircâ ile ilişkilendirerek ele alan hocamızın ifadelerinden bu konudaki “Şefaetim ümmetimin büyük günah sahiplerinedir” hadisini uydurma kabul ettiği anlaşıyor. Buna delil olarak Ebû Hanîfe'nin şefaet konusunu işlediği *el-Fıkhü'l-ekber* ve *el-Vasiyye* gibi risalelerinde henüz (hocamızın ifadesiyle) “hadisleşmediği” için bu hadise atıf olmaması gösterilmektedir. Öncelikle bir eserde bir hadisin zikredilmemesi o hadisin o dönemde bulunmadığı anlamına gelmez. İkinci olarak *el-Fıkhü'l-ekber* gibi muhtasar bir itikadî risalede delil zikri mutad değildir. *el-Vasiyye* de kısa bir itikadî nasihatname olup bütün delillerin zikri gerekmemektedir. Diğer taraftan aynı mantık ünlü müsteşrik J. Schacht tarafından hicrî ikinci asırdaki fikhî kaynaklar için uygulanmıştır. Buna göre bir dönemdeki bir kaynaktaki bir hadisin bulunmaması, onun uydurma olduğunu gösterir. Halbuki değil itikadî ve fikhî bir eser, belli bir hadis kitabında dahi bütün hadislerin bulunması gerekmemektedir. Kaldı ki ilgili hadisin o dönemde mevcut olmadığını ifade eden tebliğ sahibi bir sonraki cümlede hadisin, Ebû Hanîfe'nin hemen hemen muasırı sayılan Hâricî hadisçi Rabî' b. Habîb'in (ö. 160) *Müsned*'inde tersyüz edildiğini söylemekle çelişkiye düşmüş ve hadisin varlığını kabul etmiş olmuyor mu? Bu konuda da hocamızın tavzihini istirham ediyoruz. (Burada şefaitle ilgili yukarıdaki rivayetin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Sünnet kitabının 21. bâbında değil, 23. bâbında bulunduğunu belirtelim. Eğer bir zühûl değilse, baskı farkından kaynaklanan bu hususu bir katkı olarak belirtmek istiyoruz).

Hâricîlerin “cehennem ehlinin köpekleri” olduğu yolundaki rivayete gelince, hocamızın hadis metninin *el-Fıkhü'l-ebzat*'ta eksik ve hatalı şekilde yer aldığı ve tercümenin de buna dayanılarak yanlış yapıldığı tespitine katılıyoruz. Bu durum muhtemelen *el-Fıkhü'l-ebzat*'ın nüshalarıyla ilgili problemlerden kaynaklanıyor. Ancak rivayetleri Kur'ân'la test ederek değerlendirdiğine dair örnekler verilen İmam Ebû Hanîfe'nin bu “siyasî rivayet”in sıhhati konusunda herhangi bir tereddüt ızhâr etmemesi acaba yadırganıyor mu? Hocamız hadisin sıhhati konusunda olumsuz bir kanaate sahipse Ebû Hanîfe'nin bunu eserine alarak istidlâl etmesini nasıl değerlendiriyor? Bu konuda bir

açıklama lütfederse memnun ve müstefid oluruz. Öte yandan hadis hakkında yaptığımız kısa bir araştırmada hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i (V, 250, 253, 256), Tayâlisî'nin *Müsned*'i (*Minhatü'l-Ma'bûd*, II, 187), Tirmizî (Tefsîru's-sûre 3) ve İbn Mâce'nin (*Mukaddime*, 12) *Sünen*'lerinde yer aldığı görülmüştür. Tirmizî hadise hasen demektedir. Hocamızın da atıfta bulunduğu Ahmed b. Hanbel rivayetinin râvilerinin sika olduğu şarih el-Benna tarafından (*el-Fethu'r-Rabbânî*, XXIII, 160-161) belirtilmektedir. Ayrıca Heysemî tarafından Taberânî'ye nispet edilen hadisin ricali sika bulunmuştur (*Mecma'u'z-zevâid*, VI, 233-234). Şu halde hadisin senediyle ilgili fazla bir problem görünmemektedir.

Hadisin muhtevasıyla ilgili olarak da katkı olabilir düşüncesiyle burada bir ihtimale dikkat çekmek istiyoruz. Hadisin kaynaklardaki lafız ve metinleri dikkatle incelendiğinde, yukarıdaki ifadenin bizzat Hâricî lafzı kullanılarak sarfedildiği yönünde bir netlik bulunmamaktadır. Hadisin sahabî râvisi Ebû Ümâme Dimeşk mescidine girdiğinde öldürülen Hâricîlerin sergilenen kafalarıyla karşılaştığında gözyaşları içinde bunların “cehennem köpekleri” olduğunu söylemiş, niçin ağladığı sorulduğunda bunların önceden Müslüman iken bu hâle geldiklerini ve onlara acıdığı için ağladığını söylemiştir. Bunu Peygamberden işitip işitmediği sorulduğunda da ondan işitmese nakletmeyeceğini belirtmiştir. Burada bu sözü onlar Hâricî olduğu için mi, yoksa İslâm'da ayrılık çıkarıp halifeyle savaştıkları için mi sarfettiği hususu üzerinde düşünölmeye değer.

Rivayetlerin tenkidinde arz yönteminin kullanılması konusunda İmam Ebû Hanîfe'nin öncülüğü bilinen bir husustur. Bu yöntemin meşrûiyeti için uydurma rivayetlere de ihtiyaç yoktur. Ancak öğrencilerinin bu yöntemin meşrûiyeti için bazı asılsız rivayetleri kullandığı fikrine tam olarak katılamıyoruz. Kanaatimizce ne Ebû Hanîfe'nin, ne de başta Ebû Yûsuf ve Şeybânî olmak üzere onun seçkin öğrencilerinin mevzu bir hadisi bilerek eserlerine almaları ya da istidlâl etmeleri söz konusu değildir. Eserlerinde zikrettikleri rivayetleri en azından kendi kriterleri çerçevesinde makbul saydıklarını kabul etmek bir insaf ve mantık gereğidir. Bu çerçevede biz tebliğde uydurma olduğu belirtilen arz hadisinin en azından Ebû Yûsuf'a göre makbul olduğunu kabul etmek durumundayız. Hadise sened açısından yöneltlen tenkidler ise usûl ihtilâfına râcidir. Daha sonraki dönemlerde yerleşen usûl anlayış ve kaideleriyle muaheze ve muhakeme etmek yerine onu yaşadığı dönemin anlayış ve kriterleri çerçevesinde değerlendirmek daha tutarlı ve daha makul bir yaklaşım olsa gerektir. Rivayetin başka birçok şahid ve destekleriyle birlikte değerlendirildiğinde mevcut usûl bilgilerimize göre en kötü ihtimalle zayıf olduğu sonucuna ulaşmak imkân dâhilindedir (bu konuda Kasım b. Kutluboğa'nın *Tahrîcu ehâdisi Usûli'l-Pezdevî -Usûlü'l-Pezdevî* ile birlikte, Karaçi, ts., s. 173-175- adlı eseri ile Ebû'l-Vefa el-Efgânî'nin, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*'deki notlarına bakılabilir, s. 24-28). Kaldı ki Ebû Yûsuf'un *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*'sinde yer alan rivayet parçacı bir yaklaşımla değil, bütüncül olarak incelendiğinde muhtevada gayr-i ma'kûl bir durum da görölmeyecektir. Rivayetın tam olarak muhtevası şöyledir: “Hz. Peygamber (bir gün) Yahudileri çağırdı. Onlara sorular sordu. Onlar cevap verdiler. İş en sonunda İsa Aleyhisselâm'a iftira/yalan isnad etmeye

kadar vardırıdılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) minbere çıktı ve insanlara şöyle hitab etti: ‘Şüphesiz benden hadis yayılacak. Benden size Kur’ân’a muvafık olarak gelenler bendendir, Kur’ân’a aykırı olarak gelenler ise benden değildir.’” (er-Red, s. 25). Burada Hz. Peygamber’in ashabını önceki ümmetlerin durumuna düşmemek için uyardığı ve onlara arkasında sağlam bir ölçü bıraktığı açık bir şekilde ifade edilmektedir. Muhtevası mana itibarıyla doğru olan bu rivayetin temelde “men kezebe” hadisinden bir farkı bulunmamaktadır. Farklı olarak yalan isnadı karşısında uyarıda bulunmasının yanısıra Kur’ân gibi temel bir ölçü getirmiştir.

Netice olarak tebliğ, kendisinin ve öğrencilerinin eserlerinden seçilen örneklerle İmam Ebû Hanîfe’nin hadis ve sünnet anlayışı konusunda bize genel bir fikir vermektedir. Bununla birlikte tebliğde İmam Ebû Hanîfe’nin Mürciîliği konusunun önemli bir yer tuttuğu göze çarpmaktadır. Esasen tebliğin genelinde bu ön kabulden hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yerine tebliğ, onun hadis karşısındaki tavrını ve hadisleri değerlendirmedeki kriterlerini yansıtan örneklerle daha da zenginleştirilseydi belki daha istifadeli olabilirdi. Her hâlükârda hocamıza bu ufuk açıcı ve faydalı tebliğinden dolayı teşekkür ediyoruz. Bu vesile ile İmam Ebû Hanîfe’nin başta risaleleri olmak üzere bütün eserlerinin, yazmaları esas alınarak yeniden neşri ve doğru tercümelerinin yapılması gereğine işaret etmek istiyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

Cemal SOFUOĞLU

DEÜ İlähiyat Fakültesi

Hayati Beye arkadaşımızın tebliğini güzel özetledikleri için ve Mehmet Özşenel Beyefendiye de nezaket çerçevesi içerisinde çok güzel bir Müzakere yaptığı için teşekkür ediyorum. Ancak Mehmet Bey çok fazla tavzih istediler. Onu nasıl halledeceksiniz, bilmiyorum. Buyurun.

İsmail Hakkı ÜNAL

AÜ İlähiyat Fakültesi

Mehmet Özşenel Beye teşekkür diyorum. Kendisi mazeretlerinden dolayı gelemedi. Hakikaten bir hadisçiye yakışır şekilde Müzakerede bulunmuş. Ben kendimi bir hadisçi gibi, Ehl-i hadis gibi görmediğim için biraz farklı mütalaa ediyorum, kendi duruşumu. Tabi Mehmet Beyin temel kabullerine pek sıcak bakmıyorum.

Ehl-i Hadis burada bir ekoldür. Bir mezheptir, bir taraftır. Ebû Hanîfe de bir taraftır. Dolayısıyla iki taraf arasında cereyan eden bir şey vardır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe’nin kendi bulunduğu taraftan bakarak, zina hadisini, içki hadisini Kur’ân’a arz ederek reddetmesi makuldür, mantıklıdır. Yani burada objektif bir kriter oluşturabilecek bir ortam yoktur. Keşke öyle bir ortam olsaydı. Ebû Hanîfe bir taraftır; diğerleri taraftır. Dolayısıyla Ebû Hanîfe, diğer imamların, diğer âlimlerin yaptıkları gibi kendi reylerini, kendi görüşlerini, kanaatlerini delillendirmek için uygun gördüğü rivayetleri gayet güzel kullanmıştır. Karşı

tarafı ilzam edecek veya onları çürütecek veya onların aleyhine olabilecek delillerde de Kur'ân'a aykırı olabileceği çok açık bile olsa onların üzerine gitmemek istiyor. Benim gördüğüm budur. Yani biz de eleştirebiliriz, buradan hareketle. O büyük imamın veyahut o âlimlerin yapmış oldukları o günkü çalışmalar, o günkü tartışmalardan bizler objektif bir şeyler çıkartabiliriz. Biraz daha uzağındayız, belki biraz daha üzerinde olmamız lâzım o mezhebî tartışmaların. Onlar için bunu ben yadırgamıyorum. Onları da bu konuda suçlamıyorum. Bulundukları ortam böyledir. Dolayısıyla bunlar niye onu aldı, niye buna baktı, gibi bir şey içinde durmuyorum. Ebû Hanîfe'nin Mürcî görüşleri benimsemesi dediğim şudur: Yani biraz önce izah ettim. Bir Mürcie fırkası içerisinde, bir fırka mensubu gibi değil ama, amel-iman münasebetinde bu fikri benimsediği çok açıktır. Dolayısıyla o fikri teyid edecek rivayetleri ustalıkla kitabına aldığı da açıktır. Bu rivayetler hakkında herhangi bir olumsuz kanaat belirtmemesi doğaldır. Çünkü kendisini destekleyen rivayetlerdir.

Muaz b. Cebel hadisine, (bu tabi ki hadis değil, Muaz b. Cebel ile ilgili bir diyalogdur, yoksa Peygamberimizle ilgisi yoktur.) Muaz b. Cebel'le yapılan bu diyaloga dikkati çekmek istedim. Hicrî 18 yılından önce vuku bulmaktadır. Hicri 18 yılından önce Mürcî fikirlerin temelini teşkil eden veyahut ana tartışmasını teşkil eden bir konu Muaz b. Cebel'e sorulmaktadır. Muaz b. Cebel de açıklama yapmaktadır. Ondan dolayı ben onu kerih görmedim. Tabiatıyla bulunduğu taraf açısından muhalifi onu almakta mazur geliyor bana. Yoksa o rivayetin doğru olmadığı bana göre çok açık. Ebû Hanîfe bunu söylememişse, bunu biz Ebû Hanîfe dedi diye savunacak durumda değiliz.

Şefaatin konusu. Şefaatin var mı veya yok mu o dönemde? Ama Ebû Hanîfe o ölçüyü ifade eden, ehl-i kebâirle alâkalı husus (eğer gerçekten Ebû Hanîfe'ye aitse ordaki ifade, orda da bir şüphe var ama) kendi kelâmî yaklaşımına, duruşuna uygundur. Ehl-i kebâire şefaatin olduğunu söylüyor ve o rivayet hadis olarak geçmiyor. Ben belki ona hadis olarak ulaşmamıştır, diye düşündüm. Ama ikisi de uydurmadır bana göre, birisi ehl-i kebaire şefaatin vâcib olduğunu söylüyor, öbürü de “*leyseti's-şefaatu li ehli kebâiri ümmeti*” diyor. Karşılıklı polemik unsurlarıdır bunlar. Üretilen şeylerdir. Yani bu rivayetlerin doğduğu tartışma ortamında anlaşılması lâzım.

Kur'ân'a arz rivayetinin Ebû Yûsuf tarafından kullanılması o rivayeti kurtarmaz. Tabiatıyla biraz önce söyledim: Polemik konusu noktalarda kendilerini savunmak için her türlü rivâyete başvurulabilmektedirler o dönemde. O dönemin bir gereğidir. Mürcîliğin önkabulü yoktur. Mürcîliğini, o görüşlere sahip olduğunu kendi kitapları bize başından sonuna anlatmaktadır. Dolayısıyla önkabul olacak bir şey yoktur. Ben buradan hareketle şunu yapmak istedim: Mürcî fikirleri, yani o anlayışı destekleyen rivayetlere kitabında yer vermiştir. *Kitâbu'l-Âsâr*'ında Ebû Yûsuf'un o rivayeti Ebû Hanîfe tarikıyla nakletmesi de tahmin ediyorum ki o görüşleri teyid eden bir husustur. Buhârî'de, Müslim'de olabilir tabiatıyla. Ona bir şey demiyorum. Ben o ortam içerisinde bu tahlili yaptım. Yine tekrar ediyorum. Benim duruşum klâsik, geleneksel hadisçi ulemanın duruşu gibi değil, biraz

daha farklı. Biraz daha reel, toplumsal, siyasal ortamda itikadî, fikrî tartışmaların içerisine girerek oradan bakmaya çalışan birisinin bakışı olarak mütalâa etmek lâzım. Ben senedine ve sairesine bakarak hadis tahlili yapacak noktada değilim. Onu belirteyim. Teşekkür ederim.

Cemal SOFUOĞLU

DEÜ İlähiyat Fakültesi

Şimdi diğer arkadaşımızın tebliğini dinleyeceğiz. Tebliğci arkadaşımız Atâullah Şahyar. Onu size sadece bu kadar takdim etmemi istedi. Eğer daha fazla bilgi isterseniz, şahsiyeti, kimliği, görevi hakkında sadece özel olduğunu söyledi. Özele çalışıyor yani resmî görevi yok. İlim meraklısı bir arkadaşımız. Hocam sizin de süreniz 20 dakika. Ben şunu ifade etmek istiyorum: Düzenleyici arkadaşlarımız tebliğleri güzel bir sıraya sokmuşlar. Şimdi hadis-sünnet anlayışından sonra “Muhaddislerin Ebû Hanîfe’ye Yönelik Eleştirileri” deniyor. Daha sonraki sıralama da yine uygun. Bu güzel bir sıralama. Buyurun Atâullah Bey.